

УДК 821.161.2"18".09 П.Куліш: 39(477)(092)

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ У СПІЛКУВАННІ З УКРАЇНСЬКИМИ ФОЛЬКЛОРИСТАМИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ-СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Жанна ЯНКОВСЬКА

*Національний університет "Острозька академія",
кафедра культурології та філософії,
вул. Семінарська, 2, Острог, Україна,
e-mail: malva_sit@mail.ru*

Описано стосунки П. Куліша із українськими фольклористами ХІХ століття (у тому числі й письменниками, котрі записували фольклор). Їхнє спілкування було (зокрема у листах) досить цікавим, плідним, неординарним і важливим для становлення і діяльності самого П. Куліша як фольклориста.

Ключові слова: фольклористи, стосунки, національна самоідентифікація, методологія.

Важливу роль у становленні Пантелеймона Куліша як фольклориста і як письменника першої половини ХІХ століття відіграло наукове оточення, спілкування з творчими особистостями, серед яких у нього були вчителі-наставники, друзі-однодумці, порадики, а іноді й суперники. По-різному склалися у П. Куліша стосунки з цими людьми через певні обставини, особливості його психологічного стану і характеру. Про це багато сказано, багато тут ще залишається незрозумілого, недослідженого, що потребує з'ясування. Як наукове середовище впливало на особистість і творчість письменника в контексті тогочасного фольклорного та літературного процесу?

Учені П. Куліша відносять до культурно-історичного напрямку в українській фольклористиці, яка, маючи вагомі досягнення в галузі народознавства, визначила і відповідний напрям у літературі. У цьому напрямі в добу романтизму національна ідея проявляється через всебічне захоплення усною народною творчістю і через виявлення її особливостей у культурі кожного народу. Реалізується цей напрям у збиранні етнографічних матеріалів, їх публікуванні, вивченні, у фольклоризації художньої літератури. Ідея національної самоідентифікації вимагає в той час від українських фольклористів створення певної системи народознавчих поглядів, в яких би відображалася потреба самостійного існування нації. У авторефераті до дисертації "Культурно-історична школа в історії української фольклористики" Я. І. Гарасим пише: "Головними заслугами культурно-історичної школи є: 1) опрацювання історико-генетичної методології; 2) нагромадження великого культурно-історичного матеріалу та досвіду текстологічного аналізу; 3) побудова історії фольклористики на об'єктивно-наукових засадах; 4) своєрідна еластичність доктрини, що дозволяла сприйняття нових ідей і проходження певної еволюції, а також зумовила її здатність

до відгалужень, які формували нові напрями в науці, методи і школи” [2, 7]. Теоретично осмисленою ця школа була лише в кінці XIX століття. Твори письменників першої половини цього століття за своїми ознаками лише практично належать до неї. Які критерії вважалися при цьому головними? Професор М. Наєнко наголошує, що “ішлося відтак про всебічний і цілісний підхід до твору, про єдність у ньому змісту і форми, про зв’язок його з фольклором і історичною епохою, що було принциповим положенням формованої тоді історичної школи літературознавства” [13, 320].

Як відомо, ще у гімназійні роки П. Куліш захоплювався творчістю М. В. Гоголя (1809–1852), з яким у нього на певному етапі творчої біографії можна помітити деякі спільні риси. Про близькі особисті стосунки цих письменників ми свідчень не маємо. Знаємо тільки, що після смерті Миколи Васильовича Куліш близько познайомився з його матір’ю, часто бував у неї в помісті і, зрештою, став його першим біографом. Він опублікував статті: “Несколько черт для биографии Николая Васильевича Гоголя” [14], “Выправка некоторых биографических известий о Гоголе” [14], а також “Опыт биографии Николая Васильевича Гоголя” та “Записки о жизни Н. В. Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем” [14]. Останнє видання упорядкував П. Куліш і воно надруковане під псевдонімом Николай М. з його примітками. Під час підготовки двох останніх публікацій йому допомагав С. Т. Аксаков (1791–1859), російський письменник, який виявляв глибокий інтерес до України, її історії та культури і був спільним знайомим, порадником, покровителем обох співвітчизників. Були у них й інші спільні знайомі – В. Тарновський, М. Максимович, Т. Шевченко... А от долі їхні не перетнулися.

У нарисі “Жизнь Куліша” зазначено: “Року 1857 прохала Куліша Гоголева мати, щоб видав “Сочинения и Письма” її славного сина. За сю працю поступила йому десятій процент чистої прибилі, як її пошitano, три тисячі карбованців, тільки щоб якнайхутчіш скінчити. Принявсь Куліш за діло і зробив його у три місяці: рукописі до ладу позводив, коментарі поробив, листи всі розібрав і впорядкував. Хто спогляне на шість здоровенних томів і зміркує, що один чоловік у такий короткий час видав більш двохсот аркушів великого в 8°, той зрозуміє, з якої міцної сталі викований наш худорлявий козак” [9, 257]. Це було видання “Сочинения и Письма Н. В. Гоголя” [10], зі вступним словом, поясненнями українських слів і примітками.

Зараз ми можемо говорити не лише про трансформацію реалій української дійсності в повістях М. Гоголя (цю тенденцію спостерігаємо і в творчості П. Куліша), ми так само впевнено можемо назвати його українським етнографом і фольклористом. У критико-біографічному нарисі Н. Крутикової та Д. Іофанова наголошено, що в “ніжинський період” накреслюються демократичні тенденції у світогляді М. Гоголя. Про це свідчили його постійний інтерес та співчутливе ставлення до простих людей, активна увага до народного побуту і фольклору. Дуже часто М. Гоголь відвідував передмістя Ніжина – Магерки, де в нього було чимало знайомих серед селян. Він любив бувати на їхніх весіллях, цікавився їх повсякденним життям, уважно прислухався до українських пісень та приказок [8, 9]. Вільно й широко користується М. Гоголь у своїх повістях сценами з інтермедій, вертепних дійств, мотивами та образами українських народних пісень і казок. Він не обмежувався відомими йому даними з народної творчості й етнографії, уважно стежив за фольклорними виданнями, що виходять з друку, і все життя збирав пісні, повір’я, нові етнографічні матеріали. У його творах із гідною подиву “життєвістю” оживає світ давніх міфологічних уявлень та вірувань українців. Наприклад, біограф М. Го-

голя М. В. Попович пише, що можна подати багато прикладів того, наскільки точно відображав письменник етнографічно-фольклорні реалії. Так, “червона свитка і свиняча пика” з “Сорочинського ярмарку” покоління читачів сприймали як веселі жарти, а майже через сто років після М. Гоголя учений-етнограф Зеленін виявив, що червоний одяг і образ свині у народній свідомості – атрибути “нечистих” покійників, зокрема померлих чаклунів [Див. за вид. 20, 63].

Буваючи у рідній Василівці, М. Гоголь упорядковував сімейний архів, писав, а також працював над записами українських пісень, які робила для нього мати. У збірці М. Максимовича 1834 року “Українські народні пісні” близько 150 записів належить М. Гоголю. Це величезна праця, гідна справжнього фольклориста.

Як бачимо, фольклористична діяльність у М. Гоголя тісно переплітається з його оригінальною творчістю. І в цьому, можливо, він є найпершим прикладом для П. Куліша, який на кілька десятиліть пізніше стає на літературну стежку.

Досить чітко окреслив оточення П. Куліша в контексті естетики романтизму С. В. Савченко, який писав, що дуже цікавим був той поетичний “ореол”, в якому уявляли собі українську старовину перші діячі в галузі української етнографії та літератури: князь Цертелєв, М. Максимович, І. Срезневський, М. Костомаров, В. Пассек, Ф. Бодянский, П. Куліш та ін. Дослідник також наголошує, що хоча вони значно ідеалізували народну творчість, але “цим же особам українська етнографія зобов’язана і першими дослідями вивчення народного життя, вірувань, звичаїв і першими записами пам’ятників усної творчості” [21, 176].

Першим етнографом, який звернувся до вивчення української народної словесності, вважають князя М. А. Цертелєва (1790–1869), який зосередився саме на одному з її найцікавіших жанрів – епічних думах, вважаючи, що епічні твори містять хронологічну, історичну, глибинну та іншу різноманітну інформацію про етнос, і у 1819 році видав збірник “Опыт собрания старинных малороссийских песней”. Відомо також, що М. Цертелєв цікавився пісенним фольклором інших слов’янських народів, робив переклади. П. Кулішеві були відомі збірник та поглядами М. А. Цертелєва і, можливо, що вперше дізнався про них від свого вчителя – М. Максимовича, бо М. Цертелєв і М. Максимович довгий час листувалися (це листування опубліковане у “Вестнике Европы” за 1827 рік). В одному із цих листів (відкритому) князь писав до М. Максимовича: “Хто хоче придати, якщо можна так сказати, народного колориту своїм творам, той не повинен вважати за пусте вітчизняні легенди і пісні, але зобов’язаний вслухатися у них як можна більше” [23, 272]. Вимогу самобутності літератури на народній основі М. Максимович пов’язував, як видно із його праць, насамперед з потребою пізнати “дух” народної творчості, бо в ній відбилися культура, характер, благородство простої людини. П. Куліш познайомився з М. Максимовичем (1804–1873) у 1839 році, вступаючи до Київського університету, хоча своєю збіркою пісень, виданою 1834 року, М. Максимович справив незабутнє враження і мав великий вплив на П. Куліша ще у гімназійні роки. Відомо, що передмову автора до видання “Малороссийские песни” (1827) видатний український історик М. Грушевський назвав “маніфестом українського народництва” [3, 2]. Можна вважати, що ця передмова є програмним документом культурно-історичної школи, адже в ній автор наголошує на історизмі українського фольклору, його національній самобутності, художній особливостях та зв’язку з літературою. Учений також звертає увагу на відображення в українському фольклорі емотивних порухів та фантазії народу: “Настав, здається, той час, коли пізнають істинну ціну народності... В цьому відношенні великої уваги заслуговують пам’ятники, в яких якнайповніше виражалася б

народність: це є пісні – де звучить душа народу, і казки – де відсвічується фантазія народна. В них часто бачимо повір'я, звичаї, характер і нерідко події дійсні, які в інших пам'ятниках не збереглися...” [11, 111]

Після видання збірки 1827 року, де було вміщено 130 пісень, М. Максимович продовжував займатися українським фольклором і його кореспондентами стають М. Гоголь, П. Куліш, І. Срезневський, Шпигоцький, О. Бодянский та інші. У листах цього періоду та передмові до видання 1834 року домінує думка, що у нього вже є дві з половиною тисячі пісень і уривків. Окрім того, М. Максимович придбав записи померлого перед тим археолога-народника Зоріана Доленги-Ходаковського, багаті на пісні обрядові, особливо весільні. Маючи таку велику кількість матеріалу, дослідник запланував видання, що складалось би з чотирьох частин і містило би пісні билинні і побутові, жіночі, “гулливія” та обрядові.

Стосунки П. Куліша і М. Максимовича з часом змінилися. У листах до О. Бодянского та І. Срезневського гострий на слово П. Куліш іноді не зовсім коректно відгукується про свого вчителя. На думку дослідника В. Данилова, розходження П. Куліша з М. Максимовичем можна пояснити й певними відмінностями в напрямку їхніх ідей: “Максимович був, – пише В. Данилов, – органічний українець, але його суспільно-політична ідеологія була перейнята офіційним напрямком в дусі Уваровської формули. ...Куліш був представником національного українського радикалізму... З таким ідейним розходженням Куліш і Максимович рано чи пізно повинні були і самі розійтись” [5, 22].

Ще працюючи викладачем у Луцьку, П. Куліш знайомиться зі збірниками І. Срезневського (1812–1880) та П. Лукашевича (1806–1887). Ці видання справили на письменника яскраве враження багатством вміщеного у них матеріалу. Из І. Срезневським П. Куліш пізніше підтримував стосунки, мав спільні задуми (які, на жаль, не всі здійснилися), листувався. Заслуга І. І. Срезневського як фольклориста-етнографа полягає в тому, що він видав збірник “Запорожская старина” (1833–1838) та, разом із І. Росковшенком, “Украинский альманах”.

Велика довголітня дружба з'єднувала П. Куліша зі ще одним шанувальником старовини, ученим-істориком, мовознавцем-славістом, фольклористом О. Бодяньським (1808–1876), який піклувався виданням багатьох творів П. Куліша, сам вів записи українських народних пісень і казок. Він надсилав Кулішеві на заслання книги зі своєї бібліотеки. У нарисі “Жизнь Куліша” про О. Бодяньського записано: “Куліш вельми хвалить свого ученого мужа за його сильний характер. Такі, мовляє, люде тихим робом своїм і щоденною науковою працею вславляють рідну Україну краще, ніж великомовні патріоти, що тільки наших супротивників дратують” [9, 254]. О. Бодяньський, як і П. Куліш, друкувався під багатьма псевдонімами пройнятими українським народним “духом”: Бода-Варвинець, Ісько Матиринка, І. Мастак. Сам полтавчанин, він ніколи не цурався рідного краю і рідної мови, а, працюючи в Московському університеті, надзвичайно багато зробив для видання творів своїх земляків-українців. Неодноразово у статтях наголошував на абсолютній несхожості української та російської народної поезії, давав характеристику українським пісням, досліджував фольклор інших слов'янських народів. Саме О. Бодяньський, перебуваючи в 1837–1842 роках у науковому відрядженні в південно- і західнослов'янських країнах, встановив зв'язки з П. Й. Шафариком, Я. Колларом, В. Ганкою, В. Караджичем та ін., був близьким до слов'янофілів. У 1845 році О. М. Бодяньського обрали секретарем “Общества Истории и Древностей”, а з 1846 року під його керівництвом праці даної організації почали видаватися у формі “Чтений”. Автор згуртував

навколо себе групу науковців-патріотів, до числа котрих належав і П. Куліш, котрий ділився з О. Бодянським усіма своїми творчими планами, успіхами й невдачами, саме він друкує впорядковані П. Кулішем літописи Самовидця та Грабянки.

Дисертація О. Бодянського називалася “О народной поэзии славянских племен”. Незважаючи на час, у який він жив, учений вже тоді відкидав будь-яке схиляння перед іноземщиною. У своєму дослідженні стосовно цього він пише: “Минула вже пора звабних ідей космополітизму... Минула вже пора мавпування... Ні, в теперішній час... всякий народ хоче залишатися тим, чим він є, чим він може стати..., хоче бути собою, жити своїм корінним життям, мислити своєю головою, відчувати своїм серцем, бажати своєю волею...” [Див. за вид. 6, 24].

Відомо також про тісні стосунки О. Бодянського з М. Максимовичем у московський період життя останнього. Після від'їзду М. Максимовича на Україну вони довгий час листувалися. Ці листи опубліковані в журналі “Киевская Старина” № 7–9 за 1899 рік [17, 24].

Варто згадати видання фольклористом збірки стилізованих українських казок під назвою “Наські українські казки” (1885), де О. Бодянський виступає під псевдонімом Іська Матиринки. Але найбільше зусиль у цьому напрямку він приділив підготовці збірника українських народних пісень, який учений записав разом зі своїм братом Федором. Брати Бодянські збирали пісенний матеріал в основному у 1830–1850 роках на Полтавщині, Київщині та Чернігівщині. Багато пісень записано від рідних. Хоча на цій території збирали фольклор також М. Максимович, П. Куліш, М. Білозерський, А. Метлинський, О. Маркович, все ж у найбільшій кількості одиниць до нас дійшло зібрання Бодянських.

Цілком закономірно може виникнути запитання: чому, маючи в руках такий багатий матеріал і будучи безпосередньо причетним до видавничої справи, О. Бодянський відтягував зі своїм збірником? Частково це можна пояснити тим, що саме в цей час пісенних збірників побільшало (відомі видання І. Цертелєва, М. Максимовича, А. Метлинського, І. Срезневського, пізніше – Я. Головацького, “Записки о Южной Руси” П. Куліша). Тому, можливо, О. Бодянський готував більш сконцентроване фундаментальне видання, аби не повторюватись. Коли простежити в цей період за перепискою І. Срезневського, П. Куліша та О. Бодянського, то можна припустити, що це мав бути синтезований збірник пісенного фольклору з усіх їхніх колекцій. 21 серпня 1846 року П. Куліш писав О. Бодянському: “Ви ще не знаєте, що я, Срезневський, Метлинський і Костомаров з'єднали свої збірники українських пісень в один, і тепер займаємось вказуванням усіх варіантів по різних списках, так щоб ні одне слово не загинуло, на Максимовича мало надії. Він і сам не видає, і своєї колекції не випустить. Але ви, я впевнений, приєднаєтесь до нас” [18, 398]. Із наступного Кулішевого листа від 1 вересня 1846 року можна зрозуміти, що О. Бодянський відмовив йому, очевидно, тому, що готував власне видання, на що П. Куліш відповів: “Відмова в повідомленні мені пісень не лише не засмучує мене, але захоплює. Друкуйте! (Тільки ради Бога, відмічайте, де яка пісня записана і не складайте із двох однієї). Можливо, і я схилю Срезневського та Костомарова передати Вам наш збірник” [18, 407]. Мабуть, П. Куліш заручився такою згодою, бо пізніше стало відомо, що він “надіслав О. Бодянському чимало особисто зібраних текстів народних пісень (чи не той це рукописний збірник Куліша, що, за згаданим повідомленням М. Азадовського, зберігається в Москві, у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки – раніше Всесоюзної ім. Леніна? – Ж. Я.), запис весілля із Стеблева, зроблений 1845 року С. Левицьким, а також пісні, записані В. Білозерським,

копію пісенного зібрання з Волині М. Костомарова” [Див. за вид. 6, 29]. А І. Срезневський в листі від 17 вересня 1846 року повідомляє О. Бодянському, що “пісні неісторичні віддав Кулішеві” [Див. за вид. 6, 30]. Ймовірно, одержавши таку масу фольклорного матеріалу, О. Бодянський взявся за його впорядкування і комплектування збірника. На жаль, цю роботу не завершив учений, і після його смерті забрані у нього записи потрапили в різні руки. Доля багатьох зошитів невідома. Зібрання пісень братів Бодянських, що збереглися, упорядкували і видали тільки у 1978 році А. Ю. Ясенчук та О. І. Дей під назвою “Українські народні пісні в записках Осипа та Федора Бодянських”.

У 50-х роках стосунки П. Куліша з О. Бодянським похолоднішали через досить дріб’язкову суперечку (відображено у листах цього періоду). Але П. Куліш завжди залишався високої думки про О. Бодянського, тому, коли одержав звістку про його смерть, написав у листі до А. Ф. Кістяківського: “Про смерть Бодянського ми прочитали в “Московских Ведомостях”, незабаром після одержання книги “Чтений”, на якій надруковано: “1877, книга перша (сота)”. На сотні таких томів не соромно і спочити сном вічним. Бодянський може про себе сказати: “Течение жизни скончах и веру соблюдох”. Як науковець, він був високоморальною особистістю... Коли я жив у засланні, Бодянський прислав мені багато книг із своєї бібліотеки, за моїми повідомленнями про те, які мені потрібні. А книгами він дорожив “аки зеницею ока” [16, 19].

Добре налагоджені стосунки у справах збирання та публікації народних творів були у П. Куліша з А. Л. Метлинським (1814–1870), який 1848 року випустив за своєю редакцією “Южный русский сборник”. Але основною його фольклористичною працею стала збірка “Народные южнорусские песни” (1854). Матеріал до цієї збірки збирав не лише А. Метлинським, а й його рідним братом Семеном, також надавали йому записи М. Білозерський, П. Куліш, Марко Вовчок, С. Д. Ніс та ін. Усім їм автор висловив вдячність на початку збірки. У книзі вміщено 800 пісень (150 варіантів). На цю збірку було дуже багато відгуків та рецензій, в яких загалом дано було високу оцінку виданню, хоч і вказувалось на недоліки. У передмові до неї А. Метлинський писав: “Нинішній праці нашій, надіюсь всякий віддасть справедливість, хто тільки може зрозуміти, що значить добросовісне видання тексту народних творів. Крім його записування особисто і через інших, потрібно було співставити велику кількість списків, відокремити багато пісень однакових, невправно записаних, слабких, вже надрукованих, варіантів неправильних, визначити вимову при різноманітності правопису, визначити і означити смисл і зв’язки в мові через розділові знаки, встановити розділ віршів, придумати систему, яка б об’єднувала різнорідні пісні і підвести під неї ці пісні” [12, 11–12].

Публікуючи “Записки о Южной Руси”, П. Куліш часто посилається на варіанти творів, опублікованих у збірнику А. Метлинського, зауважує, які власні записи публікував у ньому.

У значно ближчих творчих і дружніх, хоча не завжди однакових та однозначних стосунках був П. О. Куліш з М. І. Костомаровим (1817–1885). Саме М. Костомаров одним із перших в українській фольклористиці зробив спробу періодизації пісенного фольклору в монографії “Историческое значение южнорусского народного песенного творчества”, виділяючи чотири періоди його розвитку: первісний (дохристиянський), дружинно-князівський (докозацький), козацький, післякозацький (селянський). У низці найвидатніших розвідок з народознавства, світоглядних, космологічних та

релігійних уявлень слов'ян дохристиянської епохи стоїть “Слов'янська міфологія” М. Костомарова.

Із П. Кулішем у М. Костомарова виникали суперечки, головню, на ґрунті історичних досліджень і припущень. У 1880-х роках журнал “Киевская Старина” опублікувала цілу низку статей про стосунки П. Куліша з М. Костомаровим. 1885 року П. Куліш послав Ф. Лебединцеву (редактору часопису) окремого листа щодо цих публікацій і статтю – “опровержение, в видах излечения нашей (пишущей) украинской братии от езуитства, которое оно ненавидит и которому однако ж часто, в своем ослеплении псевдопатриотизмом, подражает” [Див. за вид. 4, 8]. Це спростування П. Куліша вийшло під заголовком “Брошенный из-за угла камень”. Після цієї публікації налагодилися дружні стосунки журналу з родиною Кулішів, і Пантелеймон Олександрович вислав Ф. Лебединцеву для опублікування в часописі копію невідомої ще тоді автобіографії Т. Г. Шевченка.

Тогочасна епоха дала Україні багато талановитих яскравих особистостей. Поява ідейних та інтелектуальних суперечностей між ними було явищем цілком природним. Як відомо, не зовсім однозначними були стосунки у П. Куліша з Т. Г. Шевченком (1814–1861). Про їхні взаємини у часи радянської влади було написано дуже багато. Охрестивши П. Куліша “буржуазним націоналістом”, його характеризували як антипод Т. Шевченка. Однак уже зараз можна сказати, що дрібні образи на літературній ниві між цими двома геніальними людьми насправді ж не стали причиною їхньої ворожнечі. П. Куліш вважав Т. Шевченка найдостойнішим у галузі поетичного мистецтва, собі ж (і цілком слішно) надавав перевагу в галузі теоретичного осмислення літератури. Але стосовно взаємин П. Куліша і Т. Шевченка уже вироблено негативний стереотип. Щоб довести протилежне, потрібно провести окреме дослідження, яке ґрунтувалося б на неспростованих доказах і фактах, а таких є достатньо. На наш погляд, протягом усього життя вони підтримували дружні творчі стосунки, незважаючи на тінь дрібних суперечок. Адже, як відомо, Т. Шевченко був старшим боярином на весіллі П. Куліша. Олександра Білозерська, дружина П. Куліша, віддавала усе своє віно на те, щоб організувати поїздку Т. Шевченка за кордон (через арешт вона не відбулася). Коли Т. Шевченко ще був на засланні, П. Куліш друкує у своїх “Записках о Южной Руси” його поему “Наймичка”, без зазначення імені автора; посилає йому туди літературу, в тому числі і цю фольклорно-етнографічну збірку, “Чорну раду”, епілог до неї. Збереглося і їх листування цього періоду, в якому немає й тіні ворожнечі, а лише дружня довіра. Хоча Т. Шевченко мало записував і досліджував фольклор, П. Куліш вважав його поезію найвищим зразком народності в літературі і неодноразово вказував на це. Саме він виголосив своє відоме “Слово над гробом Шевченка”. А в промові “Гадки при святкованню осьмих роковин Шевченкової смерті” на Шевченковому святі у Відні 1869 року він говорив: “Іс кінця в кінець України можна тепер усякому розпізнати, в кого в серці є правда, а в кого її нема. Не питай, не розвідуй про чоловіка, який він; довідайсь тільки, чи любить, чи цурається Шевченка. Се буде певна ознака чистивости особи” [Див. за вид. 22, 16].

Одним із приятелів П. Куліша був фольклорист С. Д. Ніс (1829–1901). Будучи якимось у Чернігові, П. Куліш відвідав його оселю і захопився цією людиною: “Дуже приємна людина – Ніс... Це ім'я буде в нас безсмертне. Це така людина, якої й історик, і поет найбільше потребують. Між народом він свій, без найменшої натягненості. Супроти його я вже джентельмен, тобто відрізнений від народу недостатністю народного виховання. Він учиться в народу, і чудесно вчиться. Вищого за нього

немає етнографа” [Див. за вид. 15, 97–98]. То була найвища похвала для людини, коли П. Куліш її назвав етнографом. Письменник та С. Д. Ніс довго листувалися і зберігали дружні стосунки. Частина їх листування надрукувала “Киевская Старина” за 1899 рік. У листах П. Куліш найчастіше звертався до С. Д. Носа: “Голубе мій волохатий та буркітливий, Степане Даниловичу!”. У листі від 15 липня 1860 року П. Куліш пише Носу: “Чую я через людей, що Ви, пане курінний, написали про чумаків, та й дуже гарно. То прошу Вас – присилайте скоріше в “Основу”, та й накажуть, щоб без мого прогляду нічого Вашого не друкувати і який би не вийшов мій прогляд, так уже тому й бути. Поки моєї снаги, буду Вас іще де кого од фалши словесної обороняти і половину од чистого зерна одвіювати” [7, 8]. Окрім того, в архіві П. Куліша (ЦНБ України ім. В. Вернадського, ф. 1, од. зб. 338, № 10) зберігається рукопис у 18 аркушів – записи народних казок (1854. Конотоп, с. Понори), на якому вгорі є напис рукою П. О. Куліша: “Усього казок 10. од Носа”.

Деякі прислів'я, приказки та пісні, записані С. Д. Носом, опубліковані у збірниках А. Метлинського та П. Чубинського. Він також автор оповідань із життя селян і козаків, розвідок з етнографії та народної медицини.

У рік смерті етнографа журнал “Киевская старина” (№ 1–3) у статті “Конотопская старина по устному преданию” звертає увагу на етнографічні зошити С. Д. Носа, тут же публікуючи деякі витяги із них.

Спільниками П. Куліша у справі збирання фольклору були М. М. Білозерський (1833–1896) – брат його дружини Олександри Білозерської-Куліш та Лев Жемчужников (1828–1912) – російський художник, фольклорист, який своєю працею чимало прислужився для України. Фольклорні записи М. Білозерського були опубліковані також у згаданій збірці А. Метлинського та збірці М. Номиса “Українські приказки, прислів'я і таке інше” (1864). У додатку до збірника А. Метлинського було вміщено “Правила при записуванні народних дум, пісень, казок, переказів та ін.” і “Список кобзарів (бандуристів) та лірників”, які укладені М. Білозерським. Рукопис його праці “Про кобзарів” і список кобзарів (108 сторінок) зберігається в ІМФЕ НАН України [1, 1–108]. Там само зберігають багато неопублікованих фольклорно-етнографічних матеріалів. Частина його рукописів також зберігається у фондах ЦНБ України ім. В. Вернадського. Ці дані свідчать про те, що М. Білозерський, хоч і спілкувався з багатьма фольклористами, видавцями, проте здебільшого працював самостійно. Фольклористична ж праця Л. Жемчужникова здійснювалась, головню під керівництвом П. Куліша. Пісні та думи, які зібрав він, були опубліковані в журналі “Основа” (1861, № 10), а казки та легенди – у II томі “Записок о Южной Руси” П. Куліша. Л. Жемчужников був особисто знайомий з Остапом Вересаєм, намалював його портрет. Є відомості, що Л. Жемчужников один із перших записував думи з мелодіями, але ці записи мелодій не збереглися. У своїх спогадах фольклорист записав, що історію не можна зрозуміти, не зрозумівши пісень, тобто їх треба прочитати і мелодії їхні прослухати; “тоді тільки можна сказати собі, що я трохи розумію народ” [Див. за вид. 19, 15].

Відомо, що в цей період Пантелеймон Куліш підтримував дружні стосунки з Марком Вовчком (1833–1907) та О. Марковичем (1822–1867). Імена цього подружжя стоять поруч з такими збирачами та видавцями народної творчості, як М. Максимович, А. Метлинський, О. Бодяньський та ін. Окремі їх записи публікували у збірках названих фольклористів. А власне збирання їхніх записів було майже готове в кінці 40-х років (маємо на увазі “Двісті українських пісень” у записках Марка Вовчка). Незаперечним залишається той факт, що опис індивідуального стилю інформаторів

вперше опублікував П. Куліш, хоч в архіві О. Марковича також зберігаються записи про постаті інформаторів, на жаль, до сьогодні належно не опрацьовані.

Як і всі попередньо названі фольклористи П. Куліш також був знайомий із записами патріарха української фольклористики Зоріана Доленги-Ходаковського (1784–1825), які тільки 1974 року опублікував О. І. Дей. Відомо, що із записів З. Доленги-Ходаковського робили копії О. Бодяньський, М. Максимович, а також наявні копії, зроблені П. Кулішем. Їх використовували для своїх збірників А. Метлинський, П. Лукашевич та ін. Звичайно, якби це зібрання повністю було видане у часи М. Цертелєва (а воно становило приблизно 2000 одиниць) – це була би подія неординарна. Але й сьогодні колекція пісень З. Доленги-Ходаковського – цінний пам'ятник старовини, своєрідна пісенна енциклопедія України на межі XVIII–XIX століть. У той час у такій жанровій різноманітності не була зафіксована поезія жодного слов'янського народу.

Фольклористична діяльність А. Метлинського, П. Куліша, О. Бодяньського, І. Срезневського, П. Лукашевича та інших відбувалася на тлі всеслов'янського відродження, що знайшло відображення в літературі і ґрунтувалося на вивченні народної старовини, історії, легенд, поезії, мови і, водночас, вивчали в порівнянні цих реалій зі змістом відповідних у інших слов'янських народів. Тоді ж посилюється увага польських фольклористів до української пісенності. З'являються збірники із записами українських пісень Вацлава із Олеська, Казимира Войціцького, Жеготи Паулі. Великою подією стало видання сербських пісень Вука Караджича, словацького збірника П. Шафарика, відомою була діяльність В. Ганки, Я. Коллара, Я. Чечота, Х. Ботева, Л. Штура.

Романтизм як напрям, мабуть, і був таким багатим, бо виростав із фольклору. Українська народна творчість стала джерелом для багатьох слов'янських літератур. Так, у другій половині 30-х років з перекладами та переспівами українських пісень і дум у віленських альманахах виступив Адам Пенькевич. Ці переклади стали його основним літературним доробком. У середині 40-х років велику кількість польських перекладів українських народних пісень опублікував у своєму збірнику Ян Чечот. Адам Словицький надрукував у польському перекладі збірку українських пісень, які зібрав ним на Волині. Високу оцінку українському фольклору давали А. Міцкевич, Ю. Словацький тощо.

Процеси відродження національних культур та взаємопроникнення, взаємодії між ними на тлі романтизму, які в першій половині XIX століття проходять дуже інтенсивно, в надзвичайно короткий термін помітно змінюють духовне обличчя цих слов'янських країн. Саме в цей час, розвиваючи вітчизняну фольклористику, сформувалося коло українських учених-славістів (П. Гулак-Артемівський, І. Срезневський, О. Бодяньський, М. Максимович, М. Костомаров, А. Метлинський, П. Куліш).

У літературі романтизму звернення до фольклору безпосередньо пов'язане з категоріями народності, народної психології, що проявляються у використанні народних звичаїв, повір'їв, традицій. У передмові до збірки "Малороссийские песни" М. Максимович писав, що народна творчість є важливим джерелом для створення національної літератури. У цей період, головню, відбувається засвоєння фольклору, образи якого трансформуються в оригінальних творах. Саме в особі П. Куліша та його творчій діяльності вбачаємо відображення загальних тенденцій схематично окресленого нами періоду, з його чітко вираженим фольклорним спрямуванням. У природній послідовності П. Куліш пройшов усі ступені представника романтичного напрямку у літературі: від збирання та записування фольклору до публікування

фольклорно-етнографічної збірки “Записки о Южной Руси”; від фіксації народних творів до трансформації фольклорної свідомості у своєму письменницькому доробку.

1. *Белозерский М.* О кобзрях и списки кобзарей. – ІМФЕ, ф. 3–6, од. зб. 376, арк. 1–108.
2. *Гарасим І. Я.* Культурно-історична школа в історії української фольклористики // Автореф. дис. ...канд. істор. наук. – К., 1996.
3. *Грушевський М.* “Малороссийские песни” М. Максимовича і століття наукової праці // Україна. – К., 1927. – Кн. 6 (25).
4. *Данилов В. П. А.* Кулиш и “Киевская Старина” под редакцией Ф. Г. Лебединцева. Отдельный оттиск из журнала “Україна”. – К., 1907.
5. *Данилов В. П. О.* Куліш і М. О. Максимович // Україна. – К., 1926. – № 5.
6. *Дей О. І.* Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодяньських // Українські народні пісні в записках Осипа та Федора Бодяньських. – К., 1978.
7. Из писем П. А. Кулиша к С. Д. Носу (1860–1899) // Киевская Старина. – Т. LXV. – № 4–6, апрель.
8. *Крутикова Н., Иофанов Д. М. В.* Гоголь (критико-біографічний нарис) // Гоголь М. В. Твори в трьох томах. – К., 1952. – Т. І.
9. *Куліш П.* Жизнь Куліша // Куліш П. Твори в двох томах. – К., 1994. – Т. І.
10. *Куліш П.* Сочинения и Письма Н. В. Гоголя. – СПб., 1857. – Т. 1–6.
11. *Максимович М.* Передмова до збірки “Малороссийские песни” // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. Книга перша. – К., 1996.
12. *Метлинський А. Л.* Народные южнорусские песни. Издание Амвросия Метлинского. – К., 1854.
13. *Наєнко М.* Період нової літератури і формування історичної школи в літературознавстві // Наєнко М. Українське літературознавство. Школи, напрями, тенденції. – К., 1997.
14. Отечественные записки. – СПб. – 1852. – Т. 81; – 1853. – Т. 86. – № 2; – Т. 1–2. – 1856.
15. *Петров В.* Романи Куліша // Вітчизна. – 1991. – № 6.
16. Письма П. А. Кулиша к А. Ф. Кистяковскому // Киевская Старина. – 1902. – Т. LXXVII. – № 4–6, апрель.
17. Письма О. М. Бодянского (1808–1876) // Киевская Старина. – 1899. – Т. XVI. – № 7–9, июль.
18. Письма П. А. Кулиша к О. М. Бодянскому (1846–1877) // Киевская Старина. – 1897. – Т. LVIII. – № 7–9, сентябрь.
19. *Попова Л. И.* Лев Михайлович Жемчужников. – К., 1961.
20. *Попович М. В.* Микола Гоголь. – К., 1989.
21. *Савченко С. В.* Русская народная сказка. (История собирания и изучения). – К., 1914.
22. *Студинський К.* Слідами Куліша. – Львів, 1928.
23. *Цертелев М.* Листування М. Цертелева і М. Максимовича. “Вестник Европы”. – 1827. – № 12.

**PANTELEYMON KULISH AND HIS COMMUNICATION
WITH UKRAINIAN FOLKLORISTS OF THE FIRST HALF – MIDDLE OF
THE 19TH CENTURY**

Zhanna YANKOV'S'KA

*National University "Ostrogh Academy",
Culture Studies and Philosophy Department,
2, Seminars'ka st., Ostrogh, Ukraine,
e-mail: malva_sit@mail.ru*

The article is reflecting relations of P. Kulish with Ukrainian folklorists of 19th century (and with writers which recorded folklore). These relations were (some of them were written, some were indirect for example with M. Gogol') very interesting, creative, unusual and important for development and working of P. Kulish as a folklorist.

Key words: folklorists, relations, national self-identification, methodology.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.2007

Прийнята до друку 20.05.2007